

Research Paper

The Return of Metanarrative in Ian McEwan's Saturday

Amir Riahi Nouri^{1*}

¹ Assistant Professor of English Language and Literature, Department of English Language, Faculty of Human Sciences, Ghiasedin Jamshid Kashani University, Qazvin, Iran.

10.22080/lpr.2025.29709.1127

Received:

July 20, 2025

Accepted:

December 13, 2025

Available online:

May 18, 2026

Keywords:

Metanarrative, Saturday, Ian McEwan, political resistance, literature of terror.

Abstract

This article employs a descriptive-analytical method to examine how the concept of metanarrative re-emerges in the literature of terror, specifically in Ian McEwan's Saturday. Jean-François Lyotard identifies the fragmentation of metanarratives as a defining feature of the postmodern era. The aim of this research is to explore whether the metanarratives, as Lyotard states, are destroyed and whether McEwan's Saturday inspires its readers toward political resistance. To this end, after reading McEwan's novel, it is argued that what happened on September 11th prompted the capitalist system to revive the metanarratives, particularly the grand narratives of emancipation. Nevertheless, as we read in Ian McEwan's Saturday, the novel presents counter-narratives against this revival by bringing to the fore the logical and complex arguments of the novel's protagonist and his daughter, Daisy. Ultimately, by refraining from issuing a final verdict, McEwan helps the reader actively participate in this political struggle and form an independent political awareness.

*Corresponding Author: Amir Riahi Nouri

Address: Assistant Professor of English Language and Literature, Department of English Language, Faculty of Human Sciences, Ghiasedin Jamshid Kashani University, Qazvin, Iran.

Email: ariahinouri@jku.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

The present article surveys the concept of metanarrative and its return in the wake of the September 11 attacks as explored through Ian McEwan's *Saturday* (2005). The novel, spending a week at No. 3 in the lists of the New York Times Best Seller List on 15 April 2005 and Publishers Weekly on 4 April 2005, is categorized as a post-9/11 novel. The purpose of this research is to survey whether metanarratives, as Jean-François Lyotard argues, are destroyed in *Saturday* and how McEwan's novel represents the revival of emancipatory grand narratives by the system of domination, and examines to what extent the novel galvanizes its readers into political resistance.

2. Purpose, Literature Review, and Method

Foley tends to read McEwan's *Saturday* as a portrayal of "hope and promise of freedom and human happiness which liberalism continues to offer" (Foley, 2010: 137). Similarly, in Michael Dirda's words, "[c]learly, the Perownes represent the very flower of Western civilization—decent, thoughtful, productive, cultivated, deeply, fundamentally good" (Dirda, 2005: 5). Additionally, the novel is replete with the narrative of terror making it possible to read the novel as a depiction of "the ways in which the liberal Western citizen can engage with the contemporary world" insofar as the novel seems to reflect the ways of harmonizing individuals' freedom and responsibility to "manage one's private life in the context of urgent global issues" (Childs, 2006: 146 & Foley, 2010: 139). *Saturday* appears to support "the embattled private realm against the

importunities of public turmoil" as McEwan's post-9/11 novel tends to underscore "the vulnerable condition of the English intelligentsia" (Ross, 2008: 93 & 80). Put differently, *Saturday*'s important concern is "the intrusion of brutal, inescapable reality into comfortable lives" (Rennison, 2005: 110).

This article employs a descriptive-analytical method to examine the representations of the concept of metanarrative and its return in the post-9/11 era in Ian McEwan's *Saturday*. Gerard Genette uses the term *metadiegetic* to describe "the universe of the second narrative", and the term *metanarrative* to point to "a narrative within the narrative" (Genette, 1980: 228). Jean-François Lyotard considers the liquidation of metanarratives as an important feature of postmodern culture. Lyotard studies the ways through which individuals' identities and lives are constituted by different forms of knowledge. Scientific and narrative forms of knowledge are regulated in society by what Lyotard calls metanarratives. Thus, metanarratives systematize the rules in a language game to attest to the legitimacy of every move in the game. From his perspective, in the second half of the twentieth century, the global capitalist system tends to fragment metanarratives because, in the postmodern era, fragmented narratives increase efficiency and maximize profit.

3. Discussion

It is remarkable that in contrast to such post-9/11 novels as Don DeLillo's *Falling Man* (2007), Jonathan Safran Foer's *Extremely Loud and Incredibly Close* (2005), and John Updike's *Terrorist* (2006), McEwan's *Saturday* does not directly target what is known as Islamist

fundamentalism. That is, terror does not penetrate the idyllic life of the novel's protagonist as a result of Islamist extremists' criminal conspiracy. On the contrary, the Perownes' fulfilling life is severely threatened by an Anglo-Saxon vicious young criminal named Baxter entering Perowne's peaceful life following a minor car accident. Baxter suffers from Huntington's disease, whose malady is reminiscent of Samuel Huntington's infamous book *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, in which he notoriously declares that the "rivalry of the superpowers is replaced by the clash of civilizations" (Huntington, 1996: 28). Baxter is likely to be identified with Saddam Hussein's brutal regime. It is noteworthy that McEwan's *Saturday* is set on February 15th, 2003, when London saw the "largest gathering of humanity in the history of the islands" in which over a million people protested against the US/British coalition's impending invasion of Iraq (McEwan, 2005: 126). As depicted in the novel, "[a]cross Europe, and all around the world, people are gathering to express their preference for peace and torture" (McEwan, 2005: 126). In this vein, the return of metanarratives, as represented in the inflexible pro-war attitudes, is apparent in Former Prime Minister Tony Blair's assertions as well as the protagonist's conversations with his Iraqi patient Miri Taleb and his conservative American consultant anesthesiologist Jay Strauss.

4. Conclusion

Ultimately, it is concluded that what happened on September 11th prompted the capitalist system to revive the formerly liquidated metanarratives. Nevertheless, as we read in the novel, the project of justifying the war-mongering policies of the hegemonic system by meta-narratives cannot be considered a completely successful project because *Saturday*, by presenting counter-narratives, helps create a kind of political awareness and resistance in the readers. To this end, by confronting the logical and complex arguments of Perowne and Daisy, and by refraining from issuing a final verdict, McEwan makes the reader actively participate in this discursive struggle and form an independent political awareness.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work

Conflict of Interest

The authors declared no conflict of interest.

علمی

بازگشت فراروایت در رمان شنبه اثر ایان مک‌ایوان

امیر ریاحی نوری^{*۱}

^۱ استادیار گروه زبان انگلیسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه غیاث الدین جمشید کاشانی، قزوین، ایران.

10.22080/lpr.2025.29709.1127

چکیده

این نوشتار پژوهشی است بنیادی بر مبنای روش توصیفی-تحلیلی که به بررسی مفهوم فراروایت و بازگشت آن در ادبیات ترور با نگاهی به رمان شنبه اثر ایان مک‌ایوان می‌پردازد. از دیدگاه ژان فرانسوا لیوتار، تکه‌تکه شدن فراروایت ویژگی مهم عصر پسامدرن است. هدف پژوهش پیش‌رو پاسخ به این پرسش است که آیا در رمان شنبه، فراروایت‌ها آن‌چنان‌که لیوتار بیان می‌کند، محو و نابود شده‌اند و آیا امکان بروز مقاومت سیاسی در مخاطبان رمان فراهم شده است. در این رابطه، پس‌از تحلیل رمان شنبه چنین استدلال می‌شود که نظام سرمایه‌داری پس‌از حملات یازدهم سپتامبر به احیای فراروایت‌ها به‌ویژه کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش می‌پردازد. بااین‌وجود، داستان مک‌ایوان با ارائه ضدروایت‌هایی در برابر فراروایت‌ها و با رودررو قرار دادن استدلال‌های منطقی و پیچیده شخصیت اصلی داستان و دخترش، دیزی، و با پرهیز از صدور یک حکم نهایی، به خواننده کمک می‌کند تا با شرکت فعال در این جدال گفتمانی، آگاهی سیاسی مستقلی را در خود شکل دهد.

تاریخ دریافت:

۲۹ تیر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۲۲ آذر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۲۸ اردیبهشت ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

فراروایت، شنبه، ایان مک‌ایوان، مقاومت سیاسی، ادبیات ترور.

* نویسنده مسئول: امیر ریاحی نوری

ایمیل: ariahinouri@jku.ac.ir

آدرس: استادیار گروه زبان انگلیسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه غیاث الدین جمشید کاشانی، قزوین، ایران.

۱ مقدمه

مقاله حاضر پژوهشی است بنیادی بر مبنای روش توصیف-تحلیلی که به بررسی بازنمودهای شنبه^۱ اثر ایان مک‌ایوان^۲ از مفهوم فراروایت^۳ و بازگشت آن در عصر پس از یازده سپتامبر می‌پردازد. ژرار ژنت^۴ در کتاب گفتمان حکایت از اصطلاح فراروایت برای اشاره به روایت درون روایت استفاده می‌کند (Genette, 1980: 228). ژان فرانسوا لیوتار^۵ نیز در کتاب وضعیت پسامدرن: گزارشی درباره دانش، نابودی فراروایت‌ها را ویژگی مهم فرهنگ پسامدرن می‌داند (Lyotard, 1979: xxiv). از دیدگاه وی، در نیمه دوم قرن بیستم، نظام سرمایه‌داری جهانی بر تکه‌تکه شدن فراروایت‌ها متمایل است، زیرا در عصر پسامدرن، روایت‌های تکه‌تکه شده کارایی منطق سرمایه‌داری را افزایش داده و سود را به حداکثر می‌رسانند.

برخلاف چنین استدلالی، خوانش مقاله حاضر از رمان شنبه بر بازگشت فراروایت‌ها پس از حوادث یازدهم سپتامبر دلالت می‌کند. به نظر می‌رسد قرن بیست و یکم که با حملات گروه تروریستی القاعده به مرکز تجارت جهانی^۶ و پنتاگون^۷ آغاز شد، نظام سرمایه‌داری را مجبور می‌کند تا به احیای فراروایت‌ها بپردازد؛ بازنمایی همین فراروایت‌ها در رمان شنبه بررسی می‌شود. حملات یازدهم سپتامبر را پیش‌درآمد بازگشت کلان‌روایت‌های مدرنیته می‌توان خواند زیرا فراروایت دوباره از قطعات تکه‌تکه شده ساخته می‌شود. به نقلی دیگر، نیازهای نظام سرمایه‌داری جهانی از یک منطق «بازارمحور» که نیازمند انعطاف و تکثر بود، به یک منطق «امنیت‌محور» پس از یازدهم سپتامبر تغییر کرد که به یکپارچگی و مشروعیت‌بخشی از طریق فراروایت‌های رهایی‌بخش نیاز داشت.

دلیل انتخاب شنبه برای پژوهش حاضر آن است که داستان، علاوه بر قرارگرفتن رمان در گونه ادبیات پس از یازدهم سپتامبر، به بیان روایت‌های متفاوت و حتی متضاد در دنیای آشفتۀ پس از حملات می‌پردازد به گونه‌ای که در کلام لاوسون، رمان مک‌ایوان را یکی از جدی‌ترین آثار در ادبیات پس از این تاریخ و جنگ عراق می‌توان به شمار آورد. جالب آنکه در داستان مک‌ایوان، همانند بهترین رمان‌های سیاسی، شواهد و استدلال‌ها با ابهام و دوسویگی ماهرانه‌ای به کار گرفته شده‌اند. علاوه بر آن، شنبه گفتمان‌های متفاوت و استدلال‌های موافق و مخالف در خصوص حملات ائتلاف انگلیسی-آمریکایی به عراق را به تصویر می‌کشد که بازنمود آن را در گفتگوهای پرچالش میان گفتمان‌های لیبرال و مادی‌گرایی علمی - هنری پرون^۸ با تخیل هنری دخترش، دیزی^۹، می‌بینیم.

۱/۱ سؤال‌های پژوهش

پرسش‌های مطرح شده در این تحقیق به این شرح است: آیا در رمان شنبه، فراروایت‌ها آن‌چنان‌که لیوتار بیان می‌کند، محو و نابود شده‌اند؟ بازنمودهای رمان از احیای کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش توسط نظام سلطه چگونه است؟ آیا رمان امکان بروز مقاوت سیاسی را در خوانندگان داستان فراهم کرده است؟ در این خصوص، چنین استدلال می‌شود که آنچه در یازدهم سپتامبر اتفاق افتاد نظام سرمایه‌داری را برآن می‌دارد تا به احیای فراروایت‌ها بپردازد. البته، چنان‌که در رمان می‌خوانیم مشروعیت‌بخشی فراروایت‌ها به سیاست‌های جنگ‌طلبانه نظام سلطه را نمی‌توانیم پروژه‌ای کاملاً موفق بدانیم، زیرا شنبه با ارائه ضدروایت‌هایی، به ایجاد نوعی آگاهی و به تبع آن مقاوت سیاسی در خوانندگان کمک می‌کند. در این راستا، مک‌ایوان با

⁶ the world Trade Center

⁷ the Pentagon

⁸ Henry Perowne

⁹ Daisy

¹ Saturday

² Ian McEwan

³ metanarrative

⁴ Gerard Genette

⁵ Jean-François Lyotard

حمایت می‌کند، زیرا رمان مک‌ایوان «وضعیت آسیب‌پذیر روشنفکران انگلیسی» را برجسته می‌نماید (Ross, 2008: 93 & 80). در نتیجه، نگرانی مهم شنبه «ورود واقعیت بی‌رحم و گریزناپذیر به زندگی‌های راحت» شهروندان غربی است (Rennison, 2005: 110).

متین پارسا و منتخبی نیز در مقاله‌ای با عنوان «ناسازگاری شناختی و جهش عظیم شناختی در رمان شنبه اثر ایوان مک‌ایوان: بازسازی ترومای یازده سپتامبر» با استفاده از آرای «ناسازگاری شناختی»^۱ فستینگر^۲ و ایده «جهش‌های شناختی بسیار بزرگ»^۳ الن اوپانگ^۴ به مطالعه روانشناختی-فرهنگی بازنمود حملات تروریستی گروه القاعده در یازده سپتامبر پرداخته و تصریح می‌نمایند «بازنمود زیباشناختی‌ای که مک‌ایوان از ترومای یازده سپتامبر ارائه می‌کند، نسخه‌ای غیرقابل‌اعتماد از ترومایی فرهنگی پیش روی خواننده قرار می‌دهد» (متین پارسا و منتخبی، ۱۳۹۹: ۲۶۱). در مقاله‌ای با عنوان «ایوان مک‌ایون و انسان‌گرایی لیبرال: نقدی بر رمان شنبه»، پیرنجم‌الدین و پیمبرپور به بازنمودهای تفکر انسان‌گرایی لیبرال^۵ در رمان شنبه می‌پردازند. از دیدگاه نویسندگان، رمان مک‌ایوان «به‌نوعی تمام وجوه تفکر اومانیستی و لیبرال (دین‌ستیزی، علم‌گرایی، تأکید بر محوریت انسان و آزادی‌ها و حقوق او، تأکید بر اهمیت هنر و ادبیات و روابط انسانی) را بازتاب می‌دهد» (پیرنجم‌الدین و پیمبرپور، ۱۳۹۹: ۱۸۳). بقای و پورگیو در مقاله‌ای با عنوان «تروما در داستان پسا ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱: مطالعه موردی مندی پور و مک‌یون» با خوانشی از مجموعه داستان آبی ماورای بحار اثر مندی پور و شنبه به بررسی «انگاری ترومای فرهنگی الکساندر» می‌پردازند. نویسندگان هدف خود را از نگارش مقاله بررسی «چگونگی ارائه این دو نویسنده درباره حادثه و ترومای شخصیت‌ها» و «واکنش شخصیت‌ها در

رودرو قرار دادن استدلال‌های منطقی و پیچیده پرون و دیزی و با پرهیز از صدور یک حکم نهایی، خواننده را وادار می‌کند تا خود به‌صورت فعال در این جدال گفتمانی شرکت کرده و آگاهی سیاسی مستقلى را در خود شکل دهد. پیش‌از شروع بحث و بررسی، نظریات و آرای منتقدان و صاحب‌نظران پیرامون این موضوع موردبررسی قرار می‌گیرد.

۱٫۲ پیشینه پژوهش

با توجه به اسلوب مقاله حاضر، گزیده مطالعات صورت‌پذیرفته پیرامون موضوع نوشتار به شرح زیر می‌باشد:

با توجه به گرایش‌های لیبرال و انسان‌محورانه مک‌ایوان، گروهی از صاحب‌نظران بر ابعاد لیبرال رمان تکیه کرده‌اند. برای نمونه، در کلام فولی رمان شنبه به ارائه تصویری از «امید و وعده آزادی و خوشبختی انسان که لیبرالیسم ارائه می‌دهد» می‌پردازد (Foley, 2010: 137). مایکل دیدا شکوفایی بازنمود تمدن غرب را در شخصیت اصلی داستان جستجو می‌نماید و تصریح می‌دارد که «واضح است که پرون‌ها نمایانگر شکوفایی تمدن غربی هستند: شایسته، متفکر، مولد، پرورش‌یافته، عمیقاً و اساساً خوب» (Dirda, 2005: 5). ازسویی دیگر، گروهی دیگر از منتقدان به بازنمودهای گسترش روایت وحشت در داستان می‌پردازند، به‌گونه‌ای که می‌توان رمان مک‌ایوان را به‌عنوان تصویری از «راه‌هایی که شهروند لیبرال غربی می‌تواند با جهان معاصر درگیر شود» خواند، تا جایی که به نظر می‌رسد رمان ضرورت هماهنگ‌سازی آزادی و مسئولیت فردی برای «مدیریت زندگی خصوصی در چارچوب مسائل فوری جهانی» را منعکس می‌کند (Foley, 2010: 139 & ۱۴۶: ۲۰۰۶). در این خصوص، در کلام راس، داستان از «قلمرو خصوصی در برابر آشفتگی‌های عمومی»

⁴ Elaine Auyoung

⁵ Liberal humanism

¹ cognitive dissonance

² Festinger

³ huge cognitive leaps

لیوتار در ادامه نوعی فراروایت را معرفی می‌کند که آن را کلان‌روایت مدرنیته می‌نامد. در کلام لیوتار، کلان‌روایت‌های مدرنیته نویدبخش ورود به عصرمدرنیته هستند و مدل‌های تبیینی را برای پیشرفت در عصر مدرن ارائه می‌دهند. وی در کتاب وضعیت پسامدرن دو کلان‌روایت تأملات نظری^۱ و رهایی‌بخش^۲ را معرفی می‌نماید. کلان‌روایت‌های تأملات نظری، که از دیالکتیک تأملات نظری هگل^۳ مشتق شده‌اند، پیشرفت را ثبت کرده و بر این اصل که پیشرفت در دانش، زندگی انسان را بهبود می‌بخشد، تکیه می‌کنند. درنهایت، روح هگلی^۴ در پیشرفت در دانش تجلی می‌یابد و در نتیجه آن، حرکات زبانی متفاوت و متناقض در بازی‌های زبانی به وسیله فراروایتی که مشروعیت یا عدم مشروعیت همه روایت‌ها را تعیین می‌کند، به وحدت و یکپارچگی می‌رسند. در نتیجه، لیوتار تصریح می‌کند که همه روایت‌های مشروع به سمت ایجاد «تاریخ جهانی روح» حرکت می‌کنند (Lyotard, ۱۹۷۹: ۳۴). به‌طور خلاصه، در کلام وی، در پرتو کلان‌روایت‌های تأملات نظری، «دانش حقیقی... همیشه دانشی غیرمستقیم است؛ این دانش از گزاره‌هایی روایی که در یک فراروایت یکپارچه شده‌اند، تشکیل شده است که به واسطه آن مشروعیت آن‌ها تضمین می‌شود» (Lyotard, ۱۹۷۹: ۳۵).

از سوی دیگر، از نقطه نظر کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش، دانش تا زمانی که عدالت و آزادی را تضمین می‌کند، قابل دفاع است. به عبارت دیگر، به گفته لیوتار، «بشریت قهرمان آزادی است. همه مردم حق برخورداری از علم را دارا هستند» (Lyotard, ۱۹۷۹: ۳۱). لذا، کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش، دانش را به شرطی ارج می‌نهند که سهم مهمی در استقرار و قانون‌گذاری اخلاق داشته باشد، به‌ویژه به این دلیل که دانش «دیگر سوژه نیست، بلکه در خدمت سوژه است» (Lyotard, ۱۹۷۹: ۳۶). به‌طور خلاصه، هدف کلان‌روایت‌های

پی تروما» اعلام می‌نمایند (بقایی و پورگیو، ۱۴۰۰: ۲۲).

بر این اساس، اگرچه تحقیق پیرامون ادبیات ترور در سال‌های اخیر مورد اقبال پژوهشگران در ایران قرار گرفته است، اهمیت حوادث تروریستی یازدهم سپتامبر و بازنمودهای آن در ادبیات انگلستان و آمریکا پژوهش‌های بیشتری را طلب می‌کند. شایان ذکر است اغلب مطالعات صورت پذیرفته پیرامون ادبیات ترور و رمان شنبه از نظریات ژان بودریار و یا نظریه روان‌زخم بهره می‌جویند و لذا، بررسی مفهوم فراروایت در رمان شنبه موضوعی جدید و درخور توجه می‌باشد.

۲ بحث

۲٫۱ ساختار نظری: بررسی مفهوم فراروایت و بازگشت آن پس از حوادث یازده سپتامبر

لیوتار در کتاب وضعیت پسامدرن: گزارشی درباره دانش، با تمرکز بر بررسی راه‌هایی که اشکال مختلف دانش، هویت و زندگی افراد را می‌سازند، به معرفی دو نوع دانش، یعنی دانش علمی و دانش روایی می‌پردازد. نکته قابل توجه در کتاب پیش‌گفته این است که از دیدگاه لیوتار، دانش علمی تداعی‌کننده «تمامیت دانش» نیست، زیرا گزاره‌های علمی باید از طریق ابزار دانش روایی بیان شوند. در نتیجه، دانش علمی در کنار دانش روایی قرار می‌گیرد (Lyotard, ۱۹۷۹: ۷). در این خصوص، دانش علمی و روایی توسط نوعی روایت که لیوتار آن را فراروایت می‌نامد، تبیین می‌گردند. از دیدگاه وی، فراروایت‌ها قوانینی را که در یک بازی زبانی وجود دارند، نظام‌مند می‌کنند و به حرکات‌های زبانی در بازی زبان مشروعیت می‌بخشند.

³ Hegel

⁴ Hegelian spirit (Geist)

¹ Grand Narrative of Speculation

² Grand Narrative of Emancipation

سرمایه‌داری جهانی بر تکه‌تکه شدن فراروایت‌ها متمایل است زیرا در عصر پسامدرن، روایت‌های تکه‌تکه شده کارایی را افزایش داده و سود را به حداکثر می‌رسانند.

در نتیجه، در عصر پسامدرن، نظام سرمایه‌داری جهانی به تبیین عدالت و حقیقت می‌پردازد و آن‌گونه که لیوتار می‌گوید، «درخصوص مسائل عدالت اجتماعی و حقیقت علمی، مشروعیت ... قدرت بر بهینه‌سازی عملکرد و کارایی سیستم استوار است» (Lyotard, ۱۹۷۹:xxiv). وی اعلام می‌کند که سود و کارایی جایگزین کلان‌روایت‌های تأملات نظری و کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش شده‌اند. از نظر وی، سرمایه‌داری متأخر^۱ «تاریخ جهانی را تشکیل نمی‌دهد، بلکه در تلاش است تا بازار جهانی را تشکیل دهد» (Lyotard, ۱۹۸۸: ۱۷۹). به‌همین ترتیب، دانش در عصر پسامدرن بر پایه ارزش تجاری و بازاری خود ارزش‌گذاری می‌شود زیرا ارزش همه‌چیز در بازار تعیین می‌گردد.

سؤالی که اکنون دانشجوی حرفه‌ای دولت یا مؤسسات آموزش عالی (به‌صورت آشکار یا ضمنی) می‌پرسد، دیگر این نیست «آیا این درست است؟». بلکه این است: «چه فایده‌ای دارد؟»، درزمینه تجاری‌سازی دانش، اغلب این سؤال مطرح است: «آیا این قابل فروش است؟» و درزمینه رشد قدرت: «آیا کارآمد است؟»... شایستگی دیگر نمره را تعیین نمی‌کند، آن‌گونه که با معیارهای درست/نادرست، عادلانه/ناعادلانه و غیره تعریف می‌شود (Lyotard, ۱۹۷۹: ۵۱).

در کاربرد رایج، اصطلاح فراروایت معمولاً برای نظام‌های ایدئولوژیکی مانند مارکسیسم یا دیدگاه‌های مذهبی مانند مسیحیت به کار می‌رود. از نظر لیوتار، دوران چنین نظام‌های اعتقادی فراگیر و تمامیت‌بخشی گذشته است. از این پس باید معنا را از روایت‌های کوچک، از توجیهات محلی استخراج کنیم. با این حال، آرای لیوتار توسط گروهی از

رهایی‌بخش، آزادی انسان‌ها از جزم‌اندیشی و رنج می‌باشد.

با این وجود، از نیمه دوم قرن بیستم، مشروعیت دانش مورد تردید قرار گرفت و کلان‌روایت‌های مدرنیته در آنچه لیوتار فرهنگ پسامدرن می‌نامد، به چالش کشیده شدند. وی چنین استدلال می‌کند که «با ورود جوامع ما به عصر پسا صنعتی و ورود فرهنگ‌ها به عصر پسامدرن، جایگاه دانش تغییر کرده است» (Lyotard, ۱۹۷۹: ۳). در کلام وی، پسامدرن به‌عنوان «بی‌اعتمادی به فراروایت‌ها» تعریف می‌شود (Lyotard, ۱۹۷۹: xxiv). پس از کتاب «وضعیت پسامدرن»، لیوتار در کتابی با عنوان توضیح پسامدرن تصریح می‌کند که پروژه مدرنیته «رها یا فراموش نشده است، بلکه «محو» و نابود شده است» (Lyotard, ۱۹۹۲: ۱۸). به‌طور خلاصه، کلان‌روایت‌های مدرنیته پس از جنگ جهانی دوم به‌عنوان پیامدهای ظهور آنچه لیوتار جامعه پسا صنعتی می‌نامد، محو و نابود شده‌اند. لیوتار چنین اظهار می‌کند:

در جامعه و فرهنگ معاصر - جامعه پسا صنعتی، فرهنگ پسامدرن - مسئله مشروعیت دانش ابعاد متفاوتی به خود می‌گیرد. کلان‌روایت‌ها، صرف‌نظر از اینکه کلان‌روایت‌های تأملات نظری باشند یا کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش، اعتبار خود را از دست داده‌اند. (Lyotard, ۱۹۷۹: ۳۷)

بر این اساس از دیدگاه لیوتار، دانش در عصر معاصر به‌دلیل رشد انفجاری نظام سرمایه‌داری بازارمحور، به کالایی قابل فروش و منبعی برای کسب قدرت تقلیل یافته است. به نقلی دیگر، دانش در عصر حاضر «به شکل یک کالای اطلاعاتی ضروری برای تولید قدرت، و همچنان یک سهم عمده - شاید عمده‌ترین - در رقابت جهانی برای قدرت» درآمدی است (Lyotard, ۱۹۷۹: ۵). از این رو، درحالی‌که کلان‌روایت‌های مدرنیته برای تبدیل همه روایت‌ها به یک فراروایت واحد تلاش می‌کنند، نظام

¹ Late capitalism

سرمایه‌داری را برآن می‌دارد تا به احیای کلان‌روایت‌های مدرنیته بپردازد. در نتیجه، نیازهای نظام سرمایه‌داری جهانی از یک منطق بازارمحور که نیازمند انعطاف و تکثر بود، به یک منطق امنیت‌محور پس‌از یازدهم سپتامبر تغییر می‌کند که به یکپارچگی و مشروعیت‌بخشی از طریق فراروایت‌های رهایی‌بخش نیاز دارد. لذا، همان‌گونه که در رمان مک‌ایوان می‌خوانیم، دولت بوش و بلر پس‌از احیای کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش، با استفاده از حملات یازدهم سپتامبر به بازتولید مفهوم جامعه برای مطیع کردن دشمنان خود و گسترش سلطه اقتصادی و سیاسی خود در جهان، به‌ویژه منطقه غرب آسیا، می‌پردازند. برای مثال، فعالیت‌های به‌اصطلاح ضدتروریستی دولت بوش، خرده‌روایت‌های موجود در تنوع فرهنگی آمریکا قبل از یازدهم سپتامبر را به حاشیه برده و فراروایت‌های رهایی‌بخش را برجسته می‌نماید.

حملات گروه تروریستی القاعده به مرکز تجارت جهانی را آغازگر دوره جدیدی از سیاست‌های ستیزه‌جویانه می‌توان دید که بر فراروایت‌هایی تکیه می‌زند که در کلام لیوتار محو و نابود شده بودند. بنابراین، حملات یازدهم سپتامبر به بازگشت کلان‌روایت‌های مدرنیته می‌انجامد، تا جایی که فراروایت از قطعات تکه‌تکه شده دوباره ساخته می‌شود. در این راستا، در بخش اول از تحلیل متن به بررسی بازنمودهای رمان از بازگشت فراروایت‌ها برای مشروعیت‌بخشی به تقابل با آنچه نماد شرارت نامیده می‌شود، می‌پردازیم. بر این اساس، شخصیت باکستر^۴ را بر پایه‌ی سه محور شرارت تفسیر می‌کنیم. شخصیت باکستر و تهاجم وی به حریم خصوصی خانواده پرون را می‌توان به‌عنوان یک مواجهه نمادین با آن شرارتی در نظر گرفت که ظهور دوباره فراروایت‌ها، اوباش طبقه فرودست، تروریست‌های اسلام‌گرای افراطی و یا رژیم صدام را مصداق آن می‌دانست. پس‌از آن، در بخش دوم

اندیشمندان با دیده تردید نگریسته شده است. برای نمونه، بروس هنریکسن^۱ ضمن استناد به کتاب بازی عادلانه (۱۹۸۵) چنین تردیدهایی را تکرار می‌کند. هنریکسن در پاسخ به پرسش لیوتار که چگونه می‌توان در غیاب حقایق بنیادی و روایت‌های کلان، گفتمان را هدایت کرد و چگونه می‌توان بدون معیار قضاوت کرد، چنین تصریح می‌کند که:

پاسخ او، که مطمئناً برای بسیاری رضایت‌بخش نیست، این است که با «یک احساس، همین و بس» شروع می‌شود. به گفته لیوتار، تفسیر متعالی که بر پایه مجموعه‌ای از هنجارهای ظاهراً تغییرناپذیر استوار است- هنجارهایی که توسط مارکسیسم، مسیحیت و یا کلان‌روایت‌های دیگری ارائه می‌شوند- دیگر معتبر نیست. اما در پاسخ [لیوتار] چنین می‌توان پرسید که چه چیزی تفسیرهای درون‌ماندگار را به چیزی بیش از تجلیلی کودکانه از خودانگیختگی تبدیل می‌کند؟ (Henricksen, ۱۹۹۲: ۱۶۶؛ نقل قول از ۱۵: ۱۹۸۵, Lyotard)

مشابه هنریکسن، دیوید فورگاکس^۲ چنین استدلال می‌کند که رد کلان‌روایت‌ها توسط لیوتار و هم‌فکرانش، آن‌ها را در موقعیت متناقضی قرار می‌دهد که خود کلان‌روایت دیگری است که برای خود جایگاه یک حقیقت متعالی را متصور می‌شود (۱۳: ۱۹۹۵, Forgacs). جالب آنکه تعریف مشهور لیوتار از فرهنگ پسامدرن مبنی بر پایان کلان‌روایت‌ها با نطق مارگارت تاچر^۳ نخست‌وزیر اسبق در سال ۱۹۸۷ مشابهت دارد؛ تاچر بیان می‌کند: «دیگر چیزی به نام جامعه وجود ندارد. [به‌جای جامعه] مردان و زنان به‌صورت منفرد وجود دارند» (نقل شده در ۸۹: ۱۹۹۶, Brittan).

با این حال، از دیدگاه پژوهش پیش‌رو، که نقدی بر اذعان لیوتار درخصوص پایان فراروایت‌ها است، آغاز قرن بیست و یکم که با حملات گروه تروریستی القاعده به برج‌های مرکز تجارت جهانی و پنتاگون آغاز شد، برخلاف گفته معروف تاچر، نظام

³ Margaret Thatcher

⁴ Baxter

¹ Bruce Henricksen

² David Forgacs

پنجره‌های شکسته توزیع می‌شوند، طرح اضطراری بیمارستان در حال اجرا است. برلین، پاریس، لیسبون. مقامات موافقند که وقوع حمله [تروریستی] اجتناب‌ناپذیر است (McEwan, ۲۰۰۵: ۲۷۶).

ذکر این نکته ضروری است که برخلاف اغلب رمان‌هایی که به حوادث پس‌از یازده سپتامبر می‌پردازند مانند مرد در حال سقوط^۱ اثر دان دیلو^۲، فوق‌العاده بلند و بیش از حد نزدیک^۳ اثر جانانان سافران فوئر^۴ و تروریست اثر جان آپدیک^۵، رمان شنبه مستقیماً افراط‌گرایی اسلامی را هدف قرار نمی‌دهد. به کلامی دیگر، روایت ترور در نتیجه توطئه جنایتکارانه بنیادگرایان اسلامی زندگی شخصیت اصلی داستان و خانواده وی را تحت تأثیر قرار نمی‌دهد، بلکه زندگی پرونها به شدت توسط جوانی از اوباش به نام باکستر تهدید می‌شود که پس از یک تصادف رانندگی جزئی به زندگی آنها نفوذ می‌کند. آن‌چنان‌که در داستان می‌خوانیم، پرون برای اینکه به بازی اسکواش خود برسد، از حرکت [مبهم] یک پلیس استفاده می‌کند و وارد جاده تاتنهام کورت می‌شود که برای راهپیمایی ضد جنگ پانزدهم فوریه بسته شده است. با این حال، او با یک بی‌ام‌وی سری پنج تصادف می‌کند که راننده‌اش به سمت مستقیم نگاه نمی‌کند، زیرا به گفته او، جاده بسته است و پرون نمی‌بایست آنجا باشد. مک‌ایوان، باکستر را «مردی جوان، بی‌قرار و ریزنقش با ابروهای پرپشت و موهای قهوه‌ای تیره که آن را تا نزدیکی جمجمه تیغ زده است» توصیف می‌کند (McEwan, ۲۰۰۵: ۸۷). پرون در اولین برخوردش با باکستر، نوعی «انرژی مخرب در انتظار آزاد شدن» را در این جوان اوباش می‌بیند (McEwan, ۲۰۰۵: ۸۸).

باکستر که در رمان به‌عنوان نماد شرارت نشان داده شده است، از نوعی بیماری به نام هانتینگتون رنج می‌برد که علائم آن ناتوانی در «شروع یا انجام

تحلیل متن، به طرح این پرسش می‌پردازیم که تا چه میزان بازگشت فراروایت‌ها در رمان مک‌ایوان امری موفقیت‌آمیز بوده است. سرانجام، چنین استدلال می‌گردد که مک‌ایوان با رودرو قرار دادن استدلال‌های منطقی و پیچیده پرون و دیزی و با پرهیز از صدور یک حکم نهایی، مخاطبان اثر را بر آن می‌دارد تا خود به‌صورت فعال در این جدال گفتمانی شرکت کرده و آگاهی سیاسی مستقلی را در خود شکل دهند.

۲،۲ تحلیل متن

۲،۲،۱ مقابله با نمادهای شرارت در سایه‌ی

بازگشت کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش

همان‌طور که در بالا اشاره شد، گفتمان ضدتروریستی حاکم بر جوامع غربی پس‌از حملات یازدهم سپتامبر، با تکیه بر کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش، اذهان شهروندان غربی را به سمت رفتار تبعیض‌آمیز و نژادپرستانه علیه آنچه تروریست مسلمان می‌نامد، سوق می‌دهد، زیرا بازگشت فراروایت‌ها مستلزم معرفی نماد شرارت است. برای نمونه، در کلام پیتر موری، قوانینی در بریتانیا وضع شد که به دولت اجازه می‌داد افرادی را که (به گمان وی) به حمایت از تروریسم می‌پرداختند تحت پیگرد قانونی قرار دهد. به‌همین ترتیب، فضایی آکنده از حس ترس و وحشت از حملات تروریستی بنیادگرایان اسلامی به غرب در رمان مک‌ایوان مشهود است. برای نمونه،

لندن (بخش کوچک او از این شهر) کاملاً باز است، دفاع از آن غیرممکن است و مانند صدها شهر دیگر در معرض بمب‌گذاری است. ساعات شلوغی زمان مناسبی خواهد بود. ممکن است شبیه تصادف پدینگتون باشد- ریل‌های پیچ‌خورده، واگن‌های مسافری خمیده و بالارفته، برانکاردها از طریق

⁴ Jonathan Safran Foer

⁵ John Updike

¹ Falling Man

² Don DeLillo

³ Extremely Loud and Incredibly Close

آن می‌دانستند. شایان ذکر است حوادث رمان شنبه در روز پانزدهم فوریه سال ۲۰۰۳ اتفاق می‌افتد، زمانی که در کلام مک‌ایوان، لندن شاهد «بزرگ‌ترین گردهمایی بشریت در تاریخ» انگلستان بود که در آن بیش از یک میلیون نفر علیه حمله قریب‌الوقوع ائتلاف ایالات متحده و بریتانیا به عراق به اعتراض برخاستند (McEwan, ۲۰۰۵: ۱۲۶).

بر این اساس، مقابله با نمادهای شرارت در سایه بازگشت کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش-که در کلام لیوتار پس‌از جنگ جهانی دوم محو و نابو شده بودند- ممکن می‌گردد. نگرش‌های طرفدار جنگ را در اظهارات نخست‌وزیر اسبق، تونی بلر^۲، و همچنین مکالمات شخصیت اصلی داستان با میری طالب^۳، بیمار عراقی، و جی استراوس^۴، مشاور بیهوشی محافظه‌کار آمریکایی، می‌توان یافت. بلر، با استفاده از کلان‌روایت‌های رهایی، «دلایل بشردوستانه» را برای اعلام جنگ علیه رژیم سرکوبگر صدام بیان می‌کند (۶۹). مشابه آن، همان‌گونه که در داستان آمده است پرون با اشاره به بمب‌گذاری‌های بالی^۵ بر این باور است که اسلام‌گرایان از آزادی‌ای که در غرب حاکم است، بیزارند. در کلام وی، اسلام‌گرایان:

جامعه‌ای بی‌نقص را روی زمین می‌خواهند که همان اسلام است. آن‌ها به سنتی محکوم به فنا تعلق دارند که پرون دیدگاه متعارفی درمورد آن دارد. جستجوی آرمان‌شهر درنهایت به صدور مجوز برای هر نوع افراط و تفریط و ابزارهای بی‌رحمانه برای تحقق آن منجر می‌شود. اگر همه مطمئن باشند که برای همیشه خوشحال خواهند بود، قتل‌عام یک یا دو میلیون نفر جرمی نخواهد بود. (McEwan, ۲۰۰۵: ۳۴)

میری طالب، استاد عراقی تمدن سومری نیز، با تکیه بر کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش، به نکوهش رژیم صدام به‌دلیل جنایت علیه بشریت می‌پردازد.

حرکات جهشی، تغییراتی در موقعیت چشم از نقطه‌ای به نقطه دیگر» است. به‌دلیل این بیماری، فرد بیمار «مجبور است سرش را برای دیدن جمعیت حرکت دهد» (McEwan, ۲۰۰۵: ۹۱). پرون که جراح مغز و اعصاب است با شناسایی علائم پیش‌گفته، بیماری‌ای را که منجر به مرگ قریب‌الوقوع مرد جوان خواهد شد تشخیص می‌دهد:

از اولین تغییرات کوچک شخصیتی، لرزش دست‌ها و صورت، اختلالات عاطفی که مهم‌ترین آن‌ها تغییرات ناگهانی و غیرقابل کنترل خلق‌وخو است، تا حرکات رقص‌گونه ناشیانه و بی‌اختیار، زوال فکر، اختلال حافظه، ادراک‌پریشی، آپراکسی، زوال عقل، از دست دادن کامل کنترل عضلانی، گاهی اوقات سفتی عضلات، توهمات کابوس‌وار و پایانی بی‌معنی. این‌گونه است که ماشین درخشان هستی توسط کوچک‌ترین چرخ‌دنده‌های معیوب از کار می‌افتد. (McEwan, ۲۰۰۵: ۹۴)

جالب آنکه، بیماری باکستر یادآور کتاب جنجالی ساموئل هانتینگتون^۱ با عنوان برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی است که در آن هانتینگتون تصریح می‌کند که «برخورد تمدن‌ها جایگزین رقابت ابرقدرت‌ها شده است» (Huntington, ۱۹۹۶: ۲۸). در این راستا براساس ادعای هانتینگتون، غرب در شرایطی می‌تواند ادامه حیات دهد که کشورهای غربی «هویت غربی خود را تکرار کنند و غربی‌ها تمدن خود را منحصر به فرد بدانند و نه جهانی؛ و برای تجدید و حفظ آن در برابر چالش‌های جوامع غیرغربی متحد شوند» (Huntington, ۱۹۹۶: ۲۰-۲۱)..

علاوه بر آن اگرچه رمان به پیوند میان باکستر و رژیم صدام اشاره مستقیمی ندارد، تهاجم باکستر به حریم خصوصی خانواده پرون را می‌توان به‌عنوان یک مواجهه نمادین با آن شرارتی در نظر گرفت که کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش، رژیم صدام را مصداق

^۵ بمب‌گذاری‌ها در تاریخ دوازدهم اکتبر ۲۰۰۲ در جزایر بالی اندوزی توسط اسلام‌گرایان افراطی صورت گرفت.

^۱ Samuel Huntington

^۲ Tony Blair

^۳ Miri Taleb

^۴ Jay Strauss

تأکید می‌کند که هنگام عبور از کنار راهپیمایان، از آن‌ها رنجیده خاطر شده است: «به نظر من هر دلیلی که آمریکا برای ورود به عراق داشته باشد، تاریخ این فرصت را به ما داده است تا از شر صدام خلاص شویم. اگر تصمیم بگیرید که این را نمی‌خواهید، احتمالاً دیدگاه بسیار معقولی است، اما رأی به شکنجه بیشتر و نسل‌کشی بیشتر است. این انتخابی تاریک و خطیر است.» از این روی پرون به نابودی رژیم صدام با حداقل تلفات اشاره می‌کند:

یک جنگ کوتاه خوب چطور است؟ اگر سازمان ملل از هم نپاشد، قحطی نباشد، پناهنده یا تجاوز همسایگان نباشد، بغداد با خاک یکسان نشود و مرگ‌ومیر کمتری نسبت به صدام برای مردم خودش در یک سال داشته باشد؟ چگونه خواهد بود اگر آمریکایی‌ها سعی کنند یک دموکراسی را سازماندهی کنند، میلیاردها دلار تزریق کنند و سپس (به این دلیل که رئیس‌جمهور می‌خواهد سال آینده دوباره انتخاب شود) آنجا را ترک کنند؟ (McEwan, ۲۰۰۵: ۱۶۷)

بر اساس آنچه بحث گردید، چنین به نظر می‌رسد که نیازهای نظام لیبرال دموکراسی از یک منطق بازارمحور که نیازمند انعطاف و تکثر بود، به یک منطق امنیت‌محور پس‌از یازدهم سپتامبر تغییر کرد که به یکپارچگی و مشروعیت‌بخشی از طریق کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش نیاز دارد. به‌طور خلاصه، در ابتدای قرن بیست و یکم و پس‌از حوادث یازدهم سپتامبر و برخلاف جمله مشهور لیوتار، شاهد بازگشت فراروایت‌ها توسط نظام سلطه جهت مشروعیت‌بخشیدن به گسترش گفتمان‌های اسلام‌هراسانه و بیگانه‌ستیزانه هستیم.

۲،۲،۲ مقاومت سیاسی در برابر فراروایت‌ها

پس‌از بحث پیرامون بازگشت فراروایت‌ها به‌ویژه کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش در رمان یازدهم سپتامبری شنبه، به طرح این پرسش می‌پردازیم که

همان‌طور که در رمان می‌خوانیم، میری در سال ۱۹۹۴ در بغداد و در بیرون از کلاس درس دستگیر می‌شود. او به پرون می‌گوید که چگونه دستانش به‌مدت شانزده ساعت در دستبند بوده و سپس به مدت ده ماه به زندان‌های مختلف فرستاده می‌شد. میری با سرزنش رژیم دیکتاتور صدام، بیان می‌کند که دوران بازداشت خود را در سلول‌های ده در شش فوتی وحشتناک به همراه بیست و پنج زندانی دیگر که هیچ جرمی مرتکب نشده بودند، گذرانده است. وی با یادآوری شکنجه‌های مداوم در زندان‌های بعضی‌ها، تأکید می‌کند که «تنها وحشت است که ملت را متحد نگه می‌دارد، کل سیستم براساس ترس اداره می‌شود و هیچ‌کس نمی‌داند چگونه آن را متوقف کند» (McEwan, ۲۰۰۵: ۶۴). لذا، پرون، که ظاهراً کتاب جمهوری وحشت^۱ نوشته کنعان مک‌یه^۲ را خوانده است، عراق را کشوری وحشتناک تصور می‌کند و حمله به آن را در سایه کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش امری مشروع و ضروری می‌داند. جی استراوس نیز عراق را «کشوری فاسد، متحد طبیعی تروریست‌ها» می‌داند که «در برهه‌ای از زمان قطعاً موجب شرارت خواهد شد» (McEwan, ۲۰۰۵: ۱۰۰) و تأکید می‌کند که مردم عراق به‌شدت به آزادی نیاز دارند.

درنتیجه، شخصیت‌های پیش‌گفته در سایه کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش ادعا می‌کنند که جنگ در عراق رژیم بی‌رحم صدام را از بین خواهد برد و آزادی را برای ملت عراق تضمین خواهد کرد. برای مثال، میری معتقد است که «اکنون که شاید به دلایل بد آمریکایی‌ها می‌آیند، صدام و بعضی‌ها خواهند رفت» (McEwan, ۲۰۰۵: ۶۴). پرون نیز اعتراف می‌کند که حمله نیروهای ائتلاف به عراق بدون شک «یک فاجعه است. اما می‌تواند پایان یک فاجعه و آغاز چیزی بهتر باشد» (McEwan, ۲۰۰۵: ۱۸۷). درنتیجه، از نظر وی، حمله به عراق ممکن است کم‌ضرر و فرصتی برای آزادی مردم عراق باشد. جالب آنکه، مک‌ایوان در مصاحبه‌ای با جاسپر جرارد

² Kanan Makiya

¹ The Republic of Fear

تا چه میزان فراروایت‌ها در مشروعیت‌بخشیدن به گسترش گفتمان‌های اسلام‌هراسانه و شکل‌دهی اذهان مخاطبان رمان موفق بوده‌اند و آیا رمان مک‌ایوان امکان بروز مقاوت سیاسی را در خوانندگان داستان فراهم کرده است. از دیدگاه جستار پیش‌رو، پروژه مشروعیت‌بخشی نظام سلطه توسط فراروایت‌ها را نمی‌توانیم پروژه‌ای کاملاً موفق در ادبیات قلمداد نماییم، زیرا در متن رمان روایت‌هایی نیز بر ضد این گفتمان جنگ‌طلبانه وجود دارد که به ایجاد نوعی آگاهی سیاسی در خوانندگان داستان می‌انجامد و ضمن ایجاد شکاف در فراروایت‌ها موجب بروز مقاومت سیاسی در مخاطبان اثر می‌گردد که در ادامه به بحث در این خصوص می‌پردازیم.

آن‌چنان‌که در داستان می‌خوانیم، دیدگاه شخصیت اصلی داستان به‌گونه‌ای است که گویی وی موافق تهاجم نیروهای ائتلاف به عراق است، زیرا پرون در این حملات امکان ایجاد تغییر و بهتر شدن شرایط مردم عراق را می‌بیند همانند «کاشتن یک بذر»؛ بذری که «شکوفای می‌شود و گسترش می‌یابد» (McEwan, 2005: 192). البته، نگرانی‌هایی نیز در متن رمان وجود دارد که حمله به عراق ممکن است به یک آشفتگی تبدیل شود، زیرا «کاشت بذر با موشک‌های کروژ» تقریباً غیرممکن است (همان). بر این اساس، ضدفراروایت‌های رهایی‌بخش در بحث‌های چالش‌برانگیز میان شخصیت اصلی داستان با دخترش آشکار است و آن‌چنان‌که کاترین دونی اظهار می‌دارد، «پرون با دخترش، دیزی، در مورد جنگ بحث می‌کند. مک‌ایوان می‌گوید، این مکالمه‌ای بود که او نیز در درون خود داشت. «من [مک‌ایوان] از آن بسیار آزرده‌خاطر شدم، بنابراین او نماینده یک بخش از من و پرون نماینده بخش دیگری از من بود.»

بنابراین، جای تعجب نیست که شخصیت اصلی داستان، دیدگاهی دوپهلوی در مورد حمله به عراق دارد. دیزی، مبنای فکری همراه با تردید پدرش را در خصوص اینکه باید صبر کرد تا ببینیم چه می‌شود،

به‌شدت محکوم می‌کند و وی را به طفره رفتن از قبول مسئولیت متهم می‌کند، زیرا چنین تفکری می‌گوید «بگذارید جنگ ادامه یابد، و اگر پنج سال دیگر نتیجه داد، شما طرفدار آن هستید، و اگر نتیجه نداد، شما مسئول آن نیستید» (McEwan, 2005: 188). دیزی باصراحت اعلام می‌کند که حملات ائتلاف ایالات متحده و بریتانیا به عراق وحشیانه است، به‌ویژه به این دلیل که جنگ در عراق باعث ایجاد مشکل در منطقه غرب آسیا می‌شود، زیرا «اتفاقات وحشتناکی قرار است رخ دهد» (همان). درواقع، دیزی هیچ نکته مثبتی در جنگ علیه عراق نمی‌بیند، زیرا این کار صرفاً اوضاع را تشدید و تروریسم بنیادگرا را تحریک می‌کند. به گفته او، «این احمق‌های قلدر و حریص در کاخ سفید نمی‌دانند چه می‌کنند، [و] هیچ ایده‌ای ندارند که ما را به کجا می‌برند» (McEwan, 2005: 190). دیزی چنین استدلال می‌کند که افراد تندرو در کابینه بوش از حوادث یازدهم سپتامبر به‌عنوان دستاویزی برای گسترش سلطه نظامی و اقتصادی آمریکا در غرب آسیا استفاده کرده‌اند. از دیدگاه وی، «افراط‌گرایان آمریکایی و نفومحافظه‌کاران آمریکا را تصرف کرده‌اند. چنی، رامسفلد، ولفویترز. عراق همیشه پروژه موردعلاقه آن‌ها بوده و یازده سپتامبر فرصت بزرگ آن‌ها برای متقاعد کردن بوش می‌باشد» (همان).

نکته قابل‌توجه این است که جنایات صدام علیه بشریت، به‌ویژه مردم غیرنظامی که با تهاجم به ایران، قتل‌عام در کردستان عراق و سرکوب شیعیان به اوج خود رسید، قابل‌انکار نیست و به طور گسترده در جهان شناخته شده است. با این وجود، شرارت‌های او، به‌ویژه جنایات جنگی او علیه ایران در دهه هشتاد قرن بیستم توسط دولت‌های غربی که تعداد زیادی سلاح کشتار جمعی در اختیار او قرار داده بودند، موردبررسی قرار نگرفت. برای نشان دادن این موضوع، گراهام مک‌فی به «همدستی غرب در فراهم کردن امکان تولید سلاح‌های شیمیایی مورد استفاده علیه کردها در عملیات بدنام انفال در

ارائه راه‌حل خروج از ورطه نابسامانی‌ها می‌پردازد. لذا، همان‌گونه که کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش سیاست‌های امنیتی کابینه بوش و بلر را نجات‌دهنده مردم ستم‌دیده عراق می‌دانند، شخصیت اصلی لیبرال داستان نیز خود را ناجی میری و باکستر می‌داند. پرون درحالی مغز باکستر را جراحی می‌کند که وی از پرون تقاضای کمک نکرده است. مشابه آن، مردم عراق نیز تقاضایی مبنی بر حضور ارتش نیروهای ائتلاف در منطقه غرب آسیا نداشته‌اند.

افزون بر آن، تهاجم باکستر به محل سکونت خانواده پرون نیز به دلیل حس برتری کاذب پرون است که باکستر را به سمت خشونت سوق می‌دهد. پرون در اولین برخوردش با باکستر «به جلوی ماشینش می‌رود تا به یاد بیاورد که هم حق با اوست و هم عصبانی است» (McEwan, ۲۰۰۵: ۸۳). به همان اندازه، باکستر نیز در تلاش است تا عزت خود را بازیابد. بااین‌حال، باکستر تنها زمانی متوجه حقه پرون می‌شود که هم‌دستانش از محل دور شده‌اند و پرون بدون اینکه آسیبی ببیند، جان سالم به در می‌برد. بنابراین، جای تعجب نیست که تئو نارضایتی خود را از رفتار پدرش با باکستر ابراز می‌کند و می‌گوید: «تو او را تحقیر کردی. باید مراقبش باشی»، به خصوص به این دلیل که افرادی مانند باکستر انسان‌های مغروری هستند (McEwan, ۲۰۰۵: ۱۵۲).

به‌همین ترتیب، توصیه پرون درمورد ارائه برنامه پزشکی به باکستر نیز ریاکارانه به نظر می‌رسد، زیرا چنین پیشنهادی فقط به پرون کمک می‌کند تا با تهدید باکستر مقابله کند. از طرفی دیگر، پرون به‌عنوان جراح مغز و اعصاب تشخیص می‌دهد که بیماری باکستر لاعلاج است و هیچ‌چیز نمی‌تواند وضعیت او را بهبود بخشد. بااین‌وجود، او به‌طور حساب‌شده‌ای این جوان عصبانی را فریب می‌دهد و از او می‌خواهد به امکان‌سنجی درمان پزشکی فکر کند. درنتیجه، پرون عامدانه به باکستر دروغ

سال ۱۹۸۸، و همچنین امتناع آن‌ها از قطع حمایت پس از افشای آن» اشاره می‌کند (MacPhee: ۲۰۱۱). لذا، جای تعجب نیست که در کلام دیزی صدام چیزی بیش از «ساخته آمریکایی‌ها نیست. آن‌ها بودند که از او حمایت کردند و او را مسلح کردند» (McEwan, ۲۰۰۵: ۱۸۷) بر این اساس، تجسم کشورهای غربی از رژیم صدام به‌عنوان نماد شرارت تلاش این کشورها برای تهاجم نظامی به عراق با استفاده از کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش است که آگاهی از آن می‌تواند به روشننگری سیاسی و بروز مقاومت سیاسی در خوانندگان بینجامد.

لذا، آن‌چنان‌که دیزی بیان می‌کند، احیای فراروایت‌ها این امکان را برای دولت بوش فراهم می‌کند تا حضور نظامی خود را در خلیج فارس گسترش دهد و به منابع طبیعی فراوانی در غرب آسیا دست یابد. به‌همین ترتیب، نیروهای ائتلاف انگلیسی-آمریکایی زیرساخت‌های عراق را از طریق حملات دقیق و موشک‌های حرارتی هدایت‌شونده توسط رایانه‌ها نابود کردند. به‌طور خلاصه، همان‌طور که دیزی استدلال می‌کند، «وقتی آمریکایی‌ها حمله کنند، به دموکراسی علاقه‌ای نخواهند داشت، هیچ پولی برای عراق خرج نخواهند کرد، نفت را خواهند گرفت و پایگاه‌های نظامی خود را خواهند ساخت و این کشور را مانند یک مستعمره اداره خواهند کرد» (McEwan, ۲۰۰۵: ۱۸۶).

علاوه بر بحث‌های پرحرارت میان شخصیت اصلی داستان و دیزی، بازخوانی ارتباط پرون و میری نیز می‌تواند آگاهی سیاسی خوانندگان را افزایش دهد، زیرا این رابطه بسیار فراتر از یک رابطه عادی میان پزشک و بیمار است. پرون و میری رابطه‌ای پیچیده را ایجاد می‌کنند که در آن جراح مغز و اعصاب لیبرال دموکرات جهان اول برتر از بیمار ستم‌دیده جهان سوم به تصویر کشیده شده است. در مقیاسی بزرگ‌تر، رمان شنبه با به تصویر کشیدن سختی‌های مردم عراق، نوعی رابطه قدرت را برقرار می‌کند که در آن غرب به دلیل برخوردار بودن از برتری فکری به

¹ Theo

می‌کند تا خود به صورت فعال در این جدال گفتمانی شرکت کرده و آگاهی سیاسی مستقلی را در خود شکل دهد.

۳ نتیجه

این مقاله در پی آن بود تا با نگاهی به رمان شنبه اثر ایان مک‌ایوان به بررسی بازنمودهای داستان از حضور فراروایت‌ها و بازگشت آن‌ها در عصر پس از حملات یازدهم سپتامبر بپردازد. آن‌چنان‌که بحث شد، لیوتار نیمه دوم قرن بیستم را عصر بی‌اعتمادی به فراروایت‌ها معرفی می‌نماید؛ عصری که در آن پروژه مدرنیته «محو» و نابود شده است. در این خصوص، مقاله به بررسی این پرسش پرداخت که آیا در رمان شنبه، فراروایت‌ها آن‌چنان‌که لیوتار بیان می‌کند، محو و نابود شده‌اند. بر این اساس، پس از تحلیل رمان شنبه، چنین استدلال شد که نظام سرمایه‌داری که پس از جنگ جهانی دوم، گسترش خود را در نابودی کلان‌روایت‌های مدرنیته دیده بود، پس از حملات گروه تروریستی القاعده، تداوم حیات خود را در احیای کلان‌روایت‌های رهایی‌بخش می‌بیند. با این وجود، مشروعیت‌بخشی نظام سلطه توسط فراروایت‌ها را نمی‌توانیم امری موفق در ادبیات قلمداد نماییم، زیرا در متن رمان روایت‌هایی نیز بر ضد این گفتمان جنگ طلبانه وجود دارد. نگرانی‌های موجود در متن رمان به ارائه ضدروایت در برابر فراروایت‌ها می‌پردازند که آن را در احساسات ضدجنگ موجود در داستان و بحث‌های پرحرارت میان شخصیت اصلی داستان با دخترش می‌توان یافت. چنین گفتمان‌هایی به مثابه خرده‌روایت‌هایی هستند درمقابل فراروایت‌ها که به ایجاد آگاهی سیاسی در خوانندگان داستان و بروز مقاومت سیاسی در آن‌ها می‌انجامند. در خاتمه، مک‌ایوان با رودرو قرار دادن استدلال‌های منطقی و پیچیده پرون و دیزی و با پرهیز از صدور یک حکم نهایی، خواننده را وادار می‌کند تا خود به صورت فعال در این

می‌گوید تا این جوان اوباش را به کودکی بی‌خطر تبدیل کند (۹۶: ۲۰۰۵: McEwan). پرون اعتراف می‌کند که «عملی غیرحرفه‌ای انجام داده است و از دانش پزشکی خود برای تضعیف مردی که از اختلالی عصبی رنج می‌برد استفاده کرده است» (McEwan, ۱۱۱: ۲۰۰۵). به طور خلاصه، برنامه پزشکی مورد ادعای شخصیت اصلی داستان نه تنها برای درمان بیماری ناتوان‌کننده باکستر نمی‌باشد، بلکه وضعیت جسمی او را نیز تشدید می‌کند. باکستر که روی پله‌ها دراز کشیده است، «با حالتی نه‌چندان وحشت‌زده، بلکه با ناامیدی به پرون خیره می‌شود و پرون در چشمان قهوه‌ای و گشاد او، اتهام غم‌انگیز خیانت را می‌بیند» (McEwan, ۲۲۷: ۲۰۰۵).

به همین ترتیب، آنچه جنگ علیه تروریسم نامیده می‌شود، چیزی بیش از یک کلان‌روایت رهایی‌بخش نیست که برای دامن زدن به وحشت و القای دروغی با عنوان جهانی امن‌تر آغاز می‌شود. لذا، اقدامات ائتلاف انگلیسی-آمریکایی برای مقابله با تروریسم و ارتقای امنیت در جهان بی‌نتیجه می‌ماند، زیرا چنین جنگی صرفاً خشونت بیشتر در منطقه غرب آسیا را دامن می‌زند و کشتن هزاران غیرنظامی بی‌گناه را توجیه می‌کند. به طور خلاصه، عملیات نیروهای ائتلاف در عراق نه تنها عدالت و آزادی را برای عراقی‌ها به ارمغان نمی‌آورد، بلکه اوضاع را تشدید می‌کند و راه را برای ظهور گروه‌های تروریستی رادیکال‌تر هموار می‌کند. مطالعات تجربی نیز نشان داد که جنگ در عراق نتوانست رهایی و امنیت را برای مردم عراق به ارمغان بیاورد و تنها ظهور شوم گروه‌های تروریستی شبه‌نظامی افراطی مانند داعش را موجب گردید.

براساس آنچه بحث شد، داستان مک‌ایوان را می‌توان به عنوان فضایی توصیف کرد که در آن گفتمان‌های مخالف نیز وارد گفتگو می‌شوند و استدلال فراروایت‌ها را با چالش جدی مواجه می‌نمایند. به طور خلاصه، مک‌ایوان با رودرو قرار دادن استدلال‌های منطقی و پیچیده پرون و دیزی و با پرهیز از صدور یک حکم نهایی، خواننده را وادار

جدال گفتمانی شرکت کرده و آگاهی سیاسی
مستقلی را در خود شکل دهد.

منابع

جهان، (۱)۲۵، ۲۰۸-۱۸۳. doi:
10.22059/jor.2019.267307.1756
متین پارسا، لیدا و منتخبی بخت ور، نرگس.
(۱۳۹۹). ناسازگاری شناختی و جهش عظیم
شناختی در رمان شنبه اثر ایان مک‌ایوان:
بازسازی ترومای یازده سپتامبر. نقد زبان و
ادبیات خارجی، ۱۷(۲۵)، ۲۶۱-۲۹۲. doi:
10.52547/clls.17.25.261.

بقایی، احسان و پورگیو، فریده. (۱۴۰۰). تروما در
داستان پسا ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱: مطالعه موردی
مندنی پور و مک یوئن. پژوهش ادبیات
معاصر جهان، (۱)۲۶، ۳۸-۲۲. doi:
10.22059/jor.2020.293167.1919
پیرنجم الدین، حسین و پیمبرپور، مطهره سادات.
(۱۳۹۹). این مک‌ایون و انسان‌گرایی لیبرال:
نقدی بر رمان شنبه. پژوهش ادبیات معاصر

References

- Brittan, S. (1996). *Capitalism with a human face*. Fontana .
- Childs, P. (2006). *The fiction of Ian McEwan*. Palgrave Macmillan .
- Deveney, C. (2005, January 30). First love, last writes. *The Scotsman*.
- Dirda, M. (2005, March 20). Shattered. *The Washington Post*.
- Foley, A. (2010). Liberalism in the new millennium: Ian McEwan's *Saturday*. *Journal of Literary Studies*, 26(1), 135-162 .
- Forgacs, D. (1995). The politics of modernism. In M. Joannou & D. Margolies (Eds.), *Heart of the heartless world: Essays in cultural resistance in memory of Margot Heinemann* (pp. 8-18). Pluto Press .
- Genette, G. (1980). *Narrative discourse* (J. E. Lewin, Trans.). Blackwell.
- Henricksen, B. (1992). *Nomadic voices: Conrad and the subject of narrative*. University of Illinois Press.
- Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon & Schuster.
- Lawson, M. (2005, January 22). Against the flow. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/books/2005/jan/22/bookerprize2005>
- Lyotard, J.-F., & Van Den Abeele, G. (1988). *The differend: Phrases in dispute*. Manchester University Press.
- Lyotard, J.-F. (1979). *The postmodern condition: A report on knowledge*. Manchester University Press.
- Lyotard, J.-F. (1985). *Just gaming* (W. Godzich, Trans.). University of Minnesota Press.
- Lyotard, J.-F. (1992). *The postmodern explained: Correspondence 1982-1985*. University of Minnesota Press.
- MacPhee, G. (2011). *Postwar British literature and postcolonial studies*. Edinburgh University Press.
- McEwan, I. (2005). *Saturday*. Jonathan Cape.
- McEwan, I., & Gerard, J. (2000, January 23). Times Online interview: Jasper Gerard meets Ian McEwan. *The Times*.
<https://www.timesonline.co.uk/tol/news/article505214.ece>
- Morey, P. (2011). "The rules of the game have changed": Mohsin Hamid's *The reluctant fundamentalist* and post-9/11 fiction. *Journal of Postcolonial Writing*, 47(2), 135-146.
- Rennison, N. (2005). *Contemporary British novelists*. Routledge.
- Ross, M. L. (2008). On a darkling planet: Ian McEwan's *Saturday* and the condition of England. *Twentieth-Century Literature*, 54(1), 75-96.